

ZMYSEL DEJÍN A NAŠE DEJINY

ELENA VÁROSSOVÁ

Tento text predniesla autorka ako prednášku na schôdzi Slovenskej filozofickej spoločnosti dňa 22. novembra 1968. Výťah z diskusie uverejníme v 2. čísle Filozofie. Touto i troma ďalšími štúdiami (akademika Igora Hrušovského, profesora Svätopluka Štúra a doc. Juraja Suchého) chce náš časopis pri príležitosti vytvorenia československej federácie prispieť k nastoleniu a osvetleniu niektorých teoretických otázok dejín našich dvoch národov a filozofie dejín vôbec.

Otázka zmyslu našich dejín má v súčasnej situácii mnohostrannú aktuálnosť. Pred nedávnom sme oslávili 50-ročné jubileum vzniku Československej republiky, v ktorej slovenský národ našiel po stáročiach bezprávnej existencie v Rakúsko-Uhorsku svoj nový spravodlivejší domov. Súčasne sme účastníkmi premeny republiky vo federatívny útvar, ktorý Slovákom po dlhých rokoch nerovnoprávného postavenia v tomto štáte zabezpečuje národnú a politickú svojprávnosť ako federatívnej republiky. No tieto jubileá sa prekrývajú v našom vedomí veľmi intenzívne augustovými udalosťami, ktoré problematizujú tak politickú suverenitu nášho štátu, ako i základnú tézu modernej filozofie dejín, že národy si vytvárajú svoju históriu samy, v súlade so špecifickými vývinovými podmienkami svojho národa, a v súlade s ideou zmyslu svojich dejín.

Som preto rada, že výbor Filozofickej spoločnosti zaradil túto tému ako problém úvahy a diskusie nášho dnešného stretnutia a svojich niekoľko myšlienok uvádzam ako úvod do spoločného uvažovania. Je priamo zákonité, že medzníkové a pohnuté udalosti v živote národa zintenzívňujú jeho sebareflexiu, otázku, kto a čo ako národ sme, odkiaľ a kam ideme, či naša existencia ako národa má vôbec opodstatnenie a zmysel, či sme z hľadiska dialektiky svetových síl iba manipulovateľnou figúrkou alebo aktívnym a zodpovedným subjektom, prispievajúcim svojim neodmysliteľným podielom k vývinu ľudstva, či a ako sme v minulosti túto svoju aktívnu účasť v radoch národa a v tvorbe vlastného profilu preukázali a aké perspektívy máme na základe toho do budúcnosti.

Tieto otázky nie je ľahké zodpovedať a vôbec ich nemožno zodpovedať z izolovaného stanoviska danej prítomnosti, ani z obmedzeného hľadiska národa alebo

triedy, z ktorých sa obyčajne kladú, a ani iba prostriedkami jednotlivej vedy (historiografie, sociológie alebo politiky), ktoré sa touto problematikou parciálne zaoberajú. Odpoveď na ňu predpokladá filozofickú reflexiu dejín a ľudstva ako celku a predovšetkým objasnenie otázky zmyslu dejinného vývinu ľudstva vo všeobecnosti. Predpokladá skúmanie, či v tejto totalite dejinného vývinu ľudstva pôsobia určité imanentné sily a činitele, v ktorých dialektike sa hnetie zmysluplný dejinný tvar a ktoré pod povrchom plynutia, zmien a zániku a za fasádou rozmanitých materiálno-civilizačných, sociálno-inštitucionálnych a kultúrno-duchovných prejavov skrývajú určitú svojzákonnosť, zmysel, motivovaný človečen-skou podstatou histórie.

Teoretickým skúmaním týchto otázok sa zaoberala kedysi filozofia dejín, kým neprešla vo vágne filozofovanie o dejinách a kým ju tzv. vedecká filozofia nevyradila z filozofie. Preto ak si nastoľujeme problém zmyslu dejín, nie je možné obísť otázku, či filozofia dejín do vedeckej filozofie vôbec patrí a v akom zmysle jej otázky môže dialektickomaterialistická filozofia zodpovedať. Považujem za potrebné dotknúť sa týchto problémov osobitne aj preto, že obidve filozofické stanoviská, ktoré väčšinu z nás ideove formovali — striktný pozitivizmus a redukovaný marxizmus — filozofiu dejín odmietajú. Scientistický pozitivizmus v duchu svojho odbornoexaktného, na prísne vedecky zistiteľné fakty zameraného programu re-nonsuje na poznanie zmyslu dejín, hoci jeho starší predchodcovia, napr. Comte, Spencer atď. otázky filozofie dejín v rámci svojho všeobecného vývojového konceptu riešili. Marxizmus, sám dedič klasickej romantickej filozofie, bol pôvodne v svojej materialistickej teórii dejín aj podnetnou filozofiou dejín, postupne však svoj záujem o zmysel dejín zredukoval na záujem o dialektiku sociálno-ekonomických síl. Pritom však obidva tieto smery, napriek odmietaniu filozofie dejín, majú svojím spôsobom filozoficko-historickú koncepciu a premietajú ju do historiografickej metodológie. Pozitivizmus v podobe objektivistického a naturalistického chápania historického procesu, formou obchádzania človeka a spoločenskoľudskej praxe ako základu tohto procesu. Redukovaný marxizmus interpretuje zasa prax — ak možno použiť Engelsove slová — „v špinavo židovskej forme jej prejavu, nie ako subjektívnu prakticko-kritickú ľudskú činnosť, v ktorej je dôraz práve na tom, že ľudia robia i menia okolnosti a že okolnosti a ľudská vedomá činnosť spolu koincidujú“. Človek a zmysel napokon z takýchto dejín tiež vypadáva.

Nechajme bokom následky týchto odmietavých stanovísk k filozofickému skúmaniu dejín pre životnú prax, ako sa nám javia na jednej strane v tej modernej spoločnosti, ktorá typicky v duchu pozitivizmu fetišizuje vedeckotechnickú civilizáciu, nejde za ňu, nenastoľuje otázku zmyslu ľudského života a — ako je to na druhej strane v zdeformovanej podobe socialistickej spoločnosti — kde sa v nediferencovanej podobe fetišizujú sociálno-ekonomické činitele a teda z inej strany sa deformuje i otázka zmyslu ľudského života. Sústreďme sa najprv na skutočnosť, že za filozofiu dejín presvedčivo hovoria teoreticko-metodologické poznatky modernej filozofie (a nepriamo i potreby historiografie, sociológie atď.), ktoré dokazujú, že iba vo filozofii sa nastoľujú vo vzťahu k dejinám základné

otázky ich povahy a predpokladov, ako aj ich pochopenia a hodnotenia. Iba filozofia sa pýta na problém, čo sú dejiny a aké sú ich najhlbšie štrukturálne súvislosti. Iba filozofia sa prebíja k autorstvu človeka, t. j. k ľudskej tvorivej praxi ako základu dejín a odhaľuje dialektiku tzv. subjektívnych a objektívnych síl v nich. Iba filozofia osvetľuje miesto kultúry a vedy, politiky a ekonómie v dejinách a skúma kategórie negácie, kontinuity a inovácie ako momenty pohybu a pretrvávania historických hodnôt. Iba filozofia osvetľuje skutočnosť, že napriek hoci i najradikálnejšiemu negovaniu foriem minulosti je naša prítomnosť s ňou v podstatnej súvislosti a že táto súvislosť je pre nás podstatná, lebo ukazuje napriek všetkým indikáciám opačného smeru — dejiny ako zákonitý a teda nenáhodný a zmysluplný vývoj.

Postupne z rozličných aspektov a v rozličných konfrontáciách objasňuje filozofia tú teoretickú problematiku dejín, ktorá vrcholí práve v otázke ich zmyslu.

Dotknime sa v krátkosti týchto základných aspektov:

1. *Dve fenomenologické roviny odvíjania dejín — objektívne a subjektívne.* Dejiny prebiehajú objektívne, ale vedomie a hodnotenie tohto diania je neodlučiteľnou súčasťou ich objektivity. Človek nežije v dejinách ako ryba vo vode, ale je schopný svoju existenciu v nich prekračovať, uvedomovať si ju, robiť predmetom reflexie a hodnotenia. Pri tomto vnímaní a poznaní nejde o nezainteresovanú rekonštrukciu alebo odraz, ale o aktívne poznávanie významovej súvislosti historickej udalosti a človeka. Za historickou udalosťou sa vždy hľadá zmysel, pretože ju robil človek, bytosť intencionálna a zámerne konajúca. Historická udalosť je tak na jednej strane objektívna a nevyhnutná, na druhej strane je súčasťou tejto objektivity a determinácie sám človek, jeho potreby, záujmy, vášne, city i neuvedomené sily, ktoré ovplyvňujú jeho konanie a postoje v dejinách.

2. *Rozdiel chápania dejín ako mechanicky priradených udalostí a dejín tvoriacich sa na základe vnútornej jednoty a všeobecnej súvislosti týchto udalostí.* Oproti ideálu tej historiografie, ktorá primárne hľadá čisté historické fakty a zo súboru jednotlivých prvkov konštruuje obraz dejín, filozofia sa orientuje primárne na chápanie procesualnosti vnútornej súvislosti a významovej návaznosti historických faktov. Filozoficko-historické hľadisko považuje za imanentné historicko-vedeckému bádaniu vôbec, pretože historik vidí a spája fakty vo vyššiu jednotu vždy zo stanoviska pochopenia ich súvislosti. Obraz dejín je objektívny vtedy, keď zachováva mnohotvárnosť aj diskontinuitu historických dejov a období, avšak sleduje dialektickú významovú jednotu historického vývinu a nenáhodnosť prechodu jednej udalosti do druhej z hľadiska vedomej činnosti ľudí.

3. *Rozdiel koncepcie dejín ako historického procesu a historistického chápania dejín.* Historicizmus domýšľa ad absurdum myšlienku panta rei. Vidí iba pohyb, plynutie a unikanie, pohlcovanie prítomnosti minulosťou a prítomnosti budúcnosťou bez zvyšku a zachovania. Filozofia chápe dejiny ako historický proces, ktorý má svoju kontinuitu a tvar: popri zmene existuje v nich i trvanie, popri udalostiach a javoch nenávratne uplynulých existuje v nich aj to, čo pôsobí ďalej, oživuje sa a spôsobuje, že si dejiny zachovávajú pri všetkej dialektičnosti kontinuitu a identitu.

4. S predchádzajúcou distinkciou súvisí konkretizácia charakteru tejto kontinuity, *rozdiel chápania dejín ako náhodného formovania a dejín ako určitej štruktúry a organizovanosti*, s určitými imanentnými vývinovými zákonitostami, ktoré spôsobujú svojzákonné stváranie historických metamorfóz. Ľudia síce nemajú možnosť voliť si historické podmienky, do ktorých sa narodia, avšak na druhej strane nie sú do nich nikdy „ponorení“ bez možnosti vplývať na ne, meniť ich, tvoriť podľa svojich potrieb a cieľov, ktoré si vedome kladú. Práve napätie medzi tzv. objektívnym postavením človeka v dejinách a subjektívnym postojom človeka k tomuto postaveniu je zdrojom neustáleho prekonávania status quo a projektovania nových perspektív svojho vlastného pohybu. Pri tomto projektovaní, ktoré je vždy etapovité a historicky podmienené, odhaľujú sa nám ako trvalé sprievodné znaky určité antropologické konštanty, ktoré sú najhlbším dôvodom spomenutého svojzákonného stváranie dejín a ich ľudského charakteru.

5. To končí napokon *v odlišnom chápaní dejín ako metafyzickej štruktúry, podľa ktorej organizujúcim princípom je transcendentálna sila, rozum, duch alebo železný zákon, a štruktúry v zmysle dynamickoaktívnej ľudskej tvorby*, ktorá má svoj organizujúci princíp v samej dejinnej praxi ľudí a cez ňu ešte v hlbšom zdroji tvorivej antropologickej podstaty človeka, ktorá spôsobuje špecifickosť a jedinečnosť ľudského bytia a ľudskej existencie. Zmysel ľudských dejín neexistuje v dôsledku toho ako niečo mimo človeka, pred ním alebo nad ním, ale koinciduje so sebarealizačnou potrebou ľudského rodu, a neustálym osvedčovaním, „potencovaním“ a totalizovaním jeho antropologickej podstaty.

Filozofia dejín, ako vidieť, kladie otázku koncepcie dejín v teoreticky diferencovanej a zdôvodnenej podobe. Súčasne, ako pozorujeme, má — najmä v dedičstve klasickej historicko-dialektickej filozofie a v novších poznatkoch filozofickej antropológie štrukturalizmu a fenomenológie — poruke adekvátnu teoreticko-metodologickú výzbroj na ich riešenie. Bolo by treba vrátiť jej oprávnené miesto v systéme filozofických disciplín, aby opäť mohla poskytovať nevyhnutné širšie ideové súradnice aj príbuzným vedám. Mám na mysli najmä sociológiu a historiografiu, ktoré často apologizujú úzko prakticistické politické ciele alebo sa obmedzujú iba na faktografiu.

Nie inak je to s otázkou konkrétneho zmyslu dejín, ktorý sme na začiatku podmienili filozoficko-historickou reflexiou totality dejín a ktorej zodpovedanie má nedozierny význam pre životnú prax ľudstva a národov. Špecifickou črtou filozofie dejín je, že na základe poznania a zhodnotenia minulosti usudzuje na budúcnosť. Tým spĺňa aj úlohu orientačného činiteľa v prítomnej situácii. Život spoločnosti, národov a generácií potrebuje nevyhnutne takú orientáciu, ktorá by dovoľila domýšľať pohyb dejinných síl, z ktorých vznikla prítomnosť, pomáhala voliť a konať v prítomnosti a ukazovať cestu do budúcnosti. Filozofia dejín je v tomto zmysle médiom odovzdávania antropologického a sociologického sebazoznania ľudstva do praxe konania, pákou, ktorá poučenie z dejín a ideu ich zmyslu prenáša do obehu prítomnosti. Môže byť teda činiteľom, ktorý vedome ovplyvňuje historickú prax ľudí a národov a formuje zámerne ich spoločenské vedomie. V historickom procese existujú popri objektívnych, na človeka a jeho

úsiliach viac-menej nezávislých faktoroch, imanentne aj sily a faktory subjektívne, sčasti neuvedomelé a sčasti uvedomelé, z ktorých posledné tvoria v určitom období vedomý cieľ dejín. Poznanie zmyslu dejín je jedným z faktorov, ktorý v súčte s ostatnými vedomými úsiliami a potrebami ľudstva pôsobí ako sila veľmi podstatného významu. Stelesňuje pre prítomnosť výsledok minulých predchádzajúcich úsilí ľudstva a dodáva človeku — vystavenému v dejinách úzkosti náhodnej a bezzmyselnej existencie — istotu významu a podieľania sa na tvorbe čohosi zákonitého, čohosi pevného a hodnotného, čo garantuje i jeho vlastnú individuálnu hodnotu a zmysel.

V tejto súvislosti je však dôležité, aby sa výklad dejín a ich zmyslu nespájal s nepravdou a škodlivou ilúziou. Pravda o dejinách nie je pasívna rekonštrukcia čistej historickej objektivity, a v tom je ťažkosť jej uchopenia i možnosť rozličných výkladov. Nie je však nepoznateľná a subjektivisticky relatívna. Vyžaduje objektívne pochopenie vývinového smeru a vývinovej osi v dialekticky hybnej ľudskej skutočnosti. K poznaniu dejín vedie kritická historicko-filozofická analýza a filozoficko-axiologická syntéza. S istým rizikom sémantického zjednodušenia možno zmysel dejín označiť ako potencovanie ľudskej slobody a humanity v ich polaritnom prírodnodruhovom a spoločensko-etickom význame. Treba zdôrazniť aj to, že nejde o realizovanie určitých apriórnych modelov slobody a ľudskosti, ale o *potencovanie určitej dynamickej štruktúry, v ktorej sloboda a ľudskosť vytvárajú priestor pre sebazachovanie a sebarealizáciu ľudstva*, t. j. umožňujú človeku takú činnosť, ktorou sa obohacujú a rozširujú medze jeho slobody a ľudskosti. V tejto súvislosti nie je azda podstatné zdôrazňovať skutočnosť, dostatočne zdôvodnenú historickým materializmom, že každá historická epocha je osobitným stvárnením pokroku ľudstva a slobody, a to podľa spoločenskotriednych odlišností jeho historických nositeľov. Skôr je dôležité pripomenúť spätný význam tohto faktu, t. j. skutočnosť, že každá epocha, národ a trieda ako nositeľ historického pohybu majú zásluhu na objektívne progresívnom rozvíjaní dejín podľa toho, koľko slobody a ľudskosti vedeli v svojich historických dejoch produkovať a reprodukovávať.

To, prirodzene, neznamená, že do dejín nepatrí aj nesloboda a neľudskosť, alebo že tieto javy sú cudzie ľudským dejinám. Dialektika slobody a neslobody (alebo odcudzenie človeka a jeho navracanie sa k ľudskosti) patrí k znakom dejinno-spoločenského dynamizmu. Sú dokonca celé historické etapy, keď načas, alebo regionálne prevláda nesloboda, únik od slobody a jej deštrukcia. A jednako tieto etapy, na základe prísne objektívne zhodnotiteľných ukazovateľov, hodnotí filozofia dejín ako etapy človeku „nevlastné“, pretože znemožňujú jeho ľudskú sebaidentifikáciu a sebarealizáciu.

Možno sa pýtať, či takéto pochopenie zmyslu dejinného vývinu nie je pozostatkom teologického a teleologického názoru, ktorý od Vica cez Herdera, Schellinga a Hegla interpretoval dejiny ako rozvoj slobody, rozumu, dobra, spravodlivosti atď. Iste nie je v rozpore s ich filozofiou a vyrastá z jej pochopenia v tom, že v dejinách ide predovšetkým o slobodu človeka a realizáciu jeho ľudskosti. Avšak na rozdiel od ich metafyzicky apriórnych modelov slobody a ľudskosti a providenciálneho rozvrhnutia dejín, podľa ktorého je sloboda a ľudskosť garantovaná

transcendentnom, vychádzame z imanentného dialektickohistorického chápania vzťahu, t. j. napätia medzi človekom a dejinami. Podľa toho v celej historickej Odyssei ako spredmetnenej ľudskej praxi realizuje človek sám seba, t. j. má možnosť tvoriť, naplňovať a totalizovať svoju vlastnú slobodu a ľudskosť, ako najzákladnejšie antropologické potreby a konštanty ľudského druhu. Dejiny ľudstva nespejú teda k vytýčenému alebo proponovanému cieľu, a ani k nijakej absolútnej slobode a ľudskosti, avšak ľudstvo a národy musia slobodu a ľudskosť realizovať v záujme svojho vlastného sebazachovania a sebarealizácie. V tejto súvislosti mi prichodí na myseľ Spinoza, ktorý vyslovil filozoficky podnetnú myšlienku na adresu pohybu a zmyslu človeka v dejinách: *sum esse conservare*. Prapôvodná imanentná tendencia ľudského rodu, ktorá pramení z jeho rodovej sebazáchovnej potreby, je udržanie štatútu človeka, t. j. bytosti snažiacej sa potlačiť pudovo afektívny základ a negatívu spojenú s ľudskou existenciou. Hilbinno-psychologická konkretizácia dynamizmov sebazáchovy a sebarealizácie a dialektickokonštruktúrna interpretácia pohybu spoločensko-historickej skutočnosti ukazujú, že forma potencovania slobody a ľudskosti je konfliktná a protirečivá, že nesie so sebou regresy a deformácie, čo však neodporuje pokroku a trvalému pôsobeniu ľudskej pozitívy. Ba za istých podmienok a v optimálnych vývinových etapách môže sa stať realizácia slobody vedomým cieľom dejín a premeniť predchádzajúci živelný priebeh dejín na cieľavedomú tvorbu dejín.

*

Aby naše úvahy dostali konkrétnejšiu podobu, vezmime za príklad naše vlastné dejiny a otázku ich zmyslu. Rozhodujúcim momentom nášho novodobého vývinu, ako to presvedčivo ukázal v svojej práci — *Zmysel slovenského obrodenia* náš univerzitný učiteľ Svätopluk Štúr, bolo prijatie osvietenko-romantickej európskej filozofie dejín. Táto filozofia principiálne správne postihovala zmysel a štruktúru dejinného vývinu ľudstva a umožnila i našim národným buditeľom hneď na počiatku prebudenia národa voliť preň optimálnu orientáciu. Slovenský národ, ktorý ako celok i jeho jednotlivci musel od začiatku svojho prebudenia zápasiť o elementárne práva sebazáchovy, mal príčinu na existenciálny nihilizmus, pocity beznádejnosti, i menejcennosti. Mohol akt svojej sebazáchovy kompenzovať negatívne a svoju slabosť a malosť premeniť v izolacionizmus, nevráživosť voči iným národom alebo ju zastrieť panovačnoagresívnou ideológiou. Boli a sú ešte i dnes takéto formy riešenia národného prebudenia a vstupu národov do histórie. Súvisí to najčastejšie s živelnou ideológiou vodcov hnutia a pudovo-afektívnou podobou subjektívnych faktorov. Naši vodcovia národného hnutia išli inou cestou. Volili si formu pozitívneho osvojovania výdobytkov predchádzajúcej histórie a zaradili sa do nej s cieľom prijať zmysel jej vývinu za svoj vlastný. Programovo vyjadril tento postoj Kollár slovami: „Každý národ, ktorý sa vypracúva z mechanického tlaku tiesnivých udalostí k samostatnej činnosti a chce sa zúčastniť na duchovnom živote, musí sa snažiť pozdvihnúť k voľnému a jasnému náhľadu o usporiadaní sveta, aby sa potom stadiaľ díval ako z vyvýšeného bodu na svoje miesto v celku, na svoje postavenie voči iným národom, na svoju úlohu, ktorú mu ukladá doba pre budúcnosť.“ V tomto východisku je obsiahnuté vo všeobecnej podobe všetko

podstatné pre orientáciu a zaradenie národa: dialektický vzťah ľudstva a národa, celkového-univerzálneho a čiastkového-jedinečného, objektívneho a subjektívneho, živelného a uvedomelého. Naši obrodenci Kollár, Štúr i Hurban vynikajúco pochopili, že poznanie povahy dejín a zmyslu vývinu zákona ľudstva ako celku má podstatný význam pre každý jednotlivý národ, pretože národy sú iba časťami celku, formou, v ktorej sa vyvíja jediné ľudstvo. Bez ohľadu na zmysel vývinu ľudstva zostal by národ „odlomenou haluzou“, ktorá degeneruje alebo vysycha. Na druhej strane pochopili i to, že v národe sa ako „v pars pro toto“ realizuje v špecifickej forme univerzálna vývinová tendencia, smerujúca všade, v každom útvare ľudského rodu k potencovaniu slobody a ľudskosti. V jednotlivom národe ako geneticko-sociologicky najprirodzenejšom útvare nadobúda teda nevyhnutne formu jeho vlastného sebazachovania a sebarealizácie. Tým sa všeobecná sloboda a ľudskosť konkretizujú, naplňajú sa živým obsahom, ktorý pramení z životných potrieb konkrétneho organizmu. Od ľudstva k národu a od národa opäť k ľudstvu vedie diferenciácia a integrácia jednotného dejinného diania, ktoré je v oboch póloch reálne, v ktorom je však vyššie, všeobecné, (ľudstvo), nadradené nižšiemu konkrétnemu (národ).

Vývin slobody a ľudskosti je aj u Kollára a Štúra chápaný ako zákon naddejinného rozumu a božskej prozreteľnosti. Avšak obidvaja spájajú potrebu slobody a ľudskosti priamo s existenčnou sebazáchovou slovenského národa a vyžadujú plnú účasť a zodpovednosť celku národa pri ich realizácii. Zákon v zmysle absolútneho determinizmu, fatalizmu a živelnosti nemá v ich koncepcii miesta. Poznatok, že si ľudstvo a národy robia samy svoje dejiny, má v ich koncepcii ten zmysel, že raz poznaná zákonitosť sa môže a má stať základom ďalšieho vedomého riadenia pohybu národa. Tým sa zmenšuje vplyv živelnosti v osude národa a osud sa môže stať cieľavedomou tvorbou.

Objektívna situácia je v tomto zmysle iba predpokladom pre uplatnenie subjektívnych faktorov a dejiny sú z tohto náhľadu plodom vlastnej práce a samostatnosti ľudí.

Z týchto ideových premís, ktoré nie sú u nás bez určitého plodného súvisu a diskusie s práve prebiehajúcim národným českým obrozením, došli naši obrodenci k vážnym dôsledkom pre ďalší vývin slovenského národa. Predovšetkým v celkom jasnej podobe postavili otázku zmyslu jeho budúceho vývinu a dali i odpoveď na ňu: obhájiť a rozvíjať našu národnú existenciu, a to na základe princípov suverenity, slobody, demokracie a humanizmu. Vo vymedzení kategórie národa a jeho suverenity sú, pravda, medzi Kollárom a Štúrom rozdiely, no v tejto súvislosti nie sú podstatné. Nie je podstatné ani to, že v konkrétnych sociálno-politických náhľadoch reprezentuje táto generácia i dobove ohraničené stanoviská. Podstatné je to, že v princípoch stvárnajúcich duchovnomravný profil národa, jeho prácu na sebe, jeho vzťahy k ostatným národom a ľudstvu, t. j. v postihnutí celkovej životnej štruktúry, ktorá by bola optimálne únosná pre život národného organizmu, dali pevný základ nášmu modernému národnému vývinu. V tomto zmysle zostala ich filozofia dejín trvale aktuálna a zaktuálnovaná vo všetkých ďalších vývinových stupňoch. Niet tu miesta pre širšiu analýzu všetkých ideových

súvislosti, ktoré sa vrstvia a prevrstvujú na východiskovej obrodeneckej platforme. Naznačme iba telegraficky a mozaikovo niektoré jednotiace spojitosti, ku ktorým nás inšpirujú najmä spomenuté tohtoročné jubileá.

Vznik Československej republiky ako jednotného štátu Čechov a Slovákov nebol náhodný a bez podstatného súvisu s liberálnou a demokratickou tradíciou, ktorá spája oba naše národy. Tzv. hlasistický program druhého obrodzenia sa hlási — napriek kritike revolučného romantizmu štúrovcov — k ich demokratickohumanistickému odkazu, a v ňom vidí spoločnú niť a paralelu s českým národným hnutím. V mnohých prípadoch hlasisti skonkrétňujú abstraktnosť štúrovských ideálov a zaostrujú svoju pozornosť na reálnu politickú a sociálnu otázku. Inde zasa nedosahujú revolučnosť a univerzálnosť obrodeneckého programu. No v úvahách o vývine národa a jeho budúcnosti trvajú aj oni bezpodmienečne na demokratickohumanistickej platforme. Preto kritizujú reakčnosť rusofilskej politiky a požadujú konkrétnu spoluprácu s duchovne nám blízkym národom českým.

Podobne aj prvá národnouvedomelá skupina slovenských socialistov — davisti — najmä Clementis a Novomeský negujú i zachovávajú obrodenecké ideály slobody, demokracie a humanizmu. V boji o socialistickú premenu Československa zriekajú sa „staroocovskej“ svetonázorovej tradície, bezvýhradne zdôrazňujú marxistickú orientáciu a proletárske triedne hľadiská, no napokon nemôžu ináč, ako vyhlásiť, že socialistická revolúcia je nielen prostriedkom na odstránenie vykorisťovania, ale predovšetkým základom nového rozvoja ľudskosti, kultúrnosti a morálnosti človeka. A vo všetkých medzníkových obdobiach nášho národného vývinu hrali idey slobody, demokracie a humanity priamo sebazáchovnú úlohu: boli zmyslom nášho protifašistického odboja, ideou Slovenského národného povstania r. 1944, stáli pri zrode druhej republiky a napokon v súčasnom dramatickom zápase o ľudskú tvár socializmu.

Zdôrazňovanie týchto ideí v koncepcii našich dejín spočíva práve v ich objektívnej hodnote pre základné potreby človeka a národa, ktoré — ak sa porušujú — začne pôsobiť negatívna dialektika: degenerujúca a deformujúca. Vždy, keď ich národ stratil vodcov, keď sa jeho vodcov zmocňovala mocenská ambícia a nacionalistická vášeň, ako napríklad vo fašisticko-ľudáckej epizóde, alebo keď sa začala fetišizovať trieda a poprel sa humanizujúci všeludský dosah a obsah revolučnej socialistickej premeny, ako to bolo v nedávnych 50. rokoch, došlo u nás k ťažkým prehrešeniam proti slobode a ľudskosti. Prerušil sa živý kontakt s tou silou, ktorou ľudstvo a národy žijú ako ľudia, tvoria a rozvíjajú sa ako ľudia. Na obdivuhodnom rozlete našich národov po januári a v augustových udalostiach vidíme názorne, ako sú tieto idey zakorenené v duchovnej tradícii našich ľudí a akú reálnu hybnú silu majú. Cez ne sa nám prihovárajú požiadavky i výsledky všetkých našich minulých zápasov o národnú nezávislosť a sociálnu slobodu. V nich sa totalizuje naša historická skúsenosť, sila, ale i pokora malých národov, ktoré proti fyzickej presile majú jedinú bariéru — svoju kultúrnoduchovnú vyspelosť.

V súvislosti s politickomocenskými súradnicami dostávame sa k otázke, v ktorej sa exponuje iný aspekt vývinu našich dejín. Kollárovske-štúrovská epocha bola vlastne iba počiatkom sebauvedomenia národa, ktorý reálne bojuje o svoje

uplatnenie ako svojprávneho subjektu a svoj skutočný vstup do dejín mal ešte len pred sebou. Historická skutočnosť na konci storočia problematizovala najmä politickú orientáciu národných obrodencov na Rusko a slovanskú jednotu. Obnažila ďalej aj neujasnený vzťah Slovákov k perspektíve ich ďalšieho života v Uhorsku. Už prebudený národ začal v naliehavejšej podobe pociťovať vedomie „odcudzenia“ národa v Uhorsku. Čím ďalej, tým viac sa ukazovalo, že nielen materiálne produkty, ale ani kultúrne duchovné hodnoty si nemohla slovenská spoločnosť osvojovať ako svoje vlastné. Národ bol doma, ale nemal domov, bol iba manipulovaným objektom a nie svojprávnym subjektom svojich dejín. Vyžadovala sa nová, historicky vyššia konkretizácia štúrovskej politickej orientácie, zameranej na Východ. Hlasistické hnutie, ako sme už spomenuli, zohralo historickú úlohu v orientácii slovenského hnutia na český národ, s ktorým Slovákov bezprostredne spájala okrem obrodeneckej tradície priamo naliehavá potreba realizovať národnú existenciu v samostatnom štátnopolitickom útvere, ktorý by riešil existenčnú otázku oboch národov. Tak modifikoval a doťahoval zmysel dejinného vývinu Čechov a Slovákov na konci storočia profesor filozofie Tomáš G. Masaryk, učiteľ hlasistov, ideový iniciátor vzniku československého štátu a významný zástanca humanitných ideálov. No práve pôsobenie toho istého hybného princípu, onoho sebazáchovného „suum esse conservare“, ktorý slovenský národ priviedlo do československej republiky, pokračovalo nezadržateľne ďalej. Sociálno-politická skutočnosť I. republiky a mocensko-manipulátorské vzťahy vládnucej českej byrokracie — buržoáznej za I. ČSR, socialistickej byrokracie v obnovenej II. ČSR, vytvárali opäť novú podobu a v slovenskom národe intenzívne vedomie „odcudzenia“ národa. Pritom treba povedať, že sebazdôrazňujúci pohyb Slovákov v jednotnom štáte Čechov a Slovákov nebol až na spomenutú fašisticko-ludácku epizódu motivovaný nacionalistickým izolacionizmom a separatizmom. Naopak, bol v súlade so zmyslom nášho novodobého vývinu a pramení priamo v obrodeneckej požiadavke obrániť a rozvinúť národnú existenciu ako svojprávnú a sebaurčujúcu individualitu a subjektivitu v rade ostatných európskych národov.

Problém integrovania slovenského národa do väčšieho štátneho celku alebo v inej forme myšlienka federácie nebola však tiež pre nás neznáma a neprijateľná. Prichádza s ňou už Kollár (azda pod vplyvom Kantovho horovania za federáciu slobodných národov európskych) i Štúr, a to najmä vzhľadom na slovanské národy. Aj neskôr sa nám potreba vyššieho celku objavovala z viacerých dôvodov. Nielen vo forme skepse ku kultúrnotvorným možnostiam malého národa, nielen ako výraz pochybnosti o *raison d'être* a perspektívach historicky a politicky bezvýznamného národa, ale najmä vo forme presvedčenia o neudržateľnosti našej samostatnosti na križovatke mocenských záujmov veľkých európskych národov. Po demystifikácii obrodeneckej idey všeslovanského celku kládli Slováci do spoločného štátu Čechov a Slovákov nádej kompenzovať spomenuté nevýhody malého národa a v duchu demokraticko-humanitného zmyslu dejín oboch národov priviesť spojenými silami k vyššej duchovnej efektívnosti náš vlastný národ a jeho podiel na tvorbe dejín. Československá republika stojí, žiaľ, v nebezpečnej strednej Európe ako mocensky zraniteľný i keď kultúrne obdivuhodne rozvinutý štát, ktorého národy spolu i každý zvlášť majú čo dať dejinám a ľudstvu. Že sa

aj jej vnútorná životaschopnosť osvedčila, svedčí okrem iného azda i to, že si ju Slováci, napriek vážnym negatívnym priestupkom zo strany českej voči slovenskej národnej suverenite, po druhej svetovej vojne opäť dobrovoľne zvolili. Po napätiach a zápasoch stávame sa dnes v tomto štáte svojprávnou federatívnou republikou. Naplňajú sa prirodzené požiadavky nášho národného vývinu, obsiahnuté už potenciálne v štúrovskom východisku. História nám však ešte nedopriala dostatok prirodzeného sebavedomia ako národa. Ani v našich vlastných radoch sa neobišlo bez určitých krajnostných koncepcií, ktoré kamuflovali problematiku národa. Integrácia sa často chápala ako splyvanie národov. A tak sme boli svedkami chybných teórií jedného československého národa, od Kollára cez hlasistov, v prvých rokoch i davistov až po nedávne socialistické teórie o splynutí národa českého a slovenského v moderný socialistický národ československý. Nie bez nepriaznivého vplyvu bol i kozmopolitický postoj, podceňujúci národ a vlastenectvo a v pomere k veľkosti svetovej kultúry, nivelizujúci našu vlastnú kultúru ako malú a periférnu.

Ale aj socialistický internacionalizmus popri zdravej negácii nacionalistických tendencií a potrebnom uprednostnení internacionálneho aspektu znižuje vedomie zodpovednosti a nezastupiteľnosti národných individualít vo vzťahu k celku dejín. A v našej dnešnej československej situácii sa jasne ukazuje i druhá stránka socialistického internacionalizmu, t. j. možnosť ohrozenia národnopolitickej suverenity jednotlivých socialistických štátov pod rúškom internacionálneho záujmu. Dejinný vývin národov neprebíha náhodne. Jeho zákonitosť je však v úzkom súvisi s človekom a národmi. A pretože sa človek a ani národ nemôže natrvalo vyzliecť zo svojej vlastnej prirodzenosti, ani sa vzdať bez ujmy na vlastnom živote už dosiahnutého stupňa vývinu, pracuje čas v dejinách vždy na strane slobodnej voľby a sebaurčenia národov a ľudí. To je poslednou zárukou historického optimizmu, šancou i povinnosťou národov, aby napriek etapovitým historickým prehrám svoje dejiny robili uvedomele a v zmysle ich potenciálneho významu pre človeka (alebo napriek „nepriazni osudu“, ktorého dôsledky napr. my Slováci na sebe dosiaľ pocíujeme) a robili si tú cestu, ktorou sa otvára človeku a národom účasť na skutočnom zmysle dejinného vývinu ľudstva. A dnes, keď vstupujeme do nového obdobia našich dejín a kriticky zvažujeme náš doterajší vývin a terajší stav na pozadí univerzálnych dejinných tendencií, máme dôvod k sitému sebauvedomeniu, no k omnoho väčšej zodpovednosti voči budúcnosti. V našej obrodeneckej filozofii dejín, v duchovných a kultúrnych úsilíach najlepších predstaviteľov nášho národa, v národnoslobodzovacích a sociálnych zápasoch nášho ľudu boli prítomné ideály slobody, demokracie a ľudskosti ako vedúce motívy a hybné sily. To nás zaväzuje, aby sme sa v historickom okamihu, keď slovenský národ dostáva svoju ťažko vybojovanú štátnosť pričínili o to, aby sa tieto idey vteli do celého nášho života, aby dostali podobu inštitúcií a činov, aby sa stali našou politikou. Jedine to vytvorí bariéru, o ktorú sa rozbiže každý vnútorný aj vonkajší tlak, nepriateľský slobode, demokracii a humanizmu.

Елена Варошова

Автор ставит сперва общий вопрос о смысле истории так, как он решается в диалектико-антропологически и структурно понимаемой философии истории. Он ведет полемику с сциентистическим позитивизмом и редуцированным марксизмом в понимании истории. Подчеркивает теоретическую потребность философии истории также с точки зрения других гуманитарных дисциплин — социологии, историографии, социальной психологии, политики.

Практическое значение философии истории он усматривает в ее возможности служить человечеству и народам в качестве ориентира в современном и будущем развитии. Познание направления и координаты развития находящейся в диалектическом движении действительности он считает самым существенным моментом т. н. сознательной цели истории. Это направление он формулирует как „потенционирование свободы и гуманизма” в их противоположном видовом (в понимании естественных наук) и общественном значении и диалектико-конфликтном характере. Дело не в том, чтобы давать какие-нибудь априорные модели гуманизма и свободы, наперед пророчески намечать дальнейшее историческое развитие, как это имеет место в спекулятивной философии, а в диалектико-историческом осуществлении антропологических констант, к чему стремится все человечество в интересах самохранительного „*sum esse conservare*”.

Универсальный взгляд на историю автор дополняет и сопоставляет с развитием словацкого народа. В специфических условиях маленького народа созревшая гуманитарная концепция стала ведущим мотивом словацкой истории, начиная с эпохи возрождения и кончая современным январским возрождением свободы и гуманизма в Чехословакии.

THE MEANING OF HISTORY AND OUR HISTORY

Elena Városová

The present study arose as a lecture given for the Slovak Philosophical Association on the occasion of the 50th anniversary of the Czechoslovak Republic and of philosophical reflection of another contemporary problems of the Slovak nation. First of all, the author raises the general question of the sense of history, as solved by the philosophy of history conceived dialectically, anthropologically and structurally. She argues with positivism and reduced Marxism in the conception of history. She lays stress upon the theoretical necessity of the philosophy of history also from the standpoint of other disciplines of social sciences — sociology, historiography, social psychology, politics.

The practical value of the philosophy of history is seen in its possibility to give mankind and nations orientation in the present as well as future developments. The knowledge of the direction and the developmental hub in the dialectical moving reality is considered as the most basic moment of the so-called conscious aim of history. This direction is formulated as „giving potency to freedom and humanity” in their polar natural-generic and social sense and dialectically conflictive character. The author is not concerned with a priori models of humanity and

freedom and with a providential classification of history as in the speculative philosophy of history, but with a dialectical-historical realization of antropological constants, at which mankind work in the interest of the self-preservative „suum esse conservare“.

The universal historical view is completed and confronted with the development of the Slovak nation. The conception of humanitarian sense, born in the specific conditions of a small nation, became a leading motive of the Slovak history from its revival up to the present January renaissance of freedom and humanity in Czechoslovakia.